

کاربرد سنگ‌های زینتی در زیورآلات ایرانی (نمونه موردی سنگ فیروزه)

احمد عبادتی پور^۱

چکیده

سنگ‌های قیمتی یکی از منابع درآمدزا و اشتغال‌زا در دنیا به شمار می‌روند که پتانسیل ایجاد ارزش افزوده قابل توجهی را در خود نگاه داشته‌اند. به طوری که امروزه استخراج، فرآوری و صادرات سنگ‌های قیمتی بخش مهمی از اقتصاد کشورهای چون آفریقای جنوبی، برمه، تایلند، چین، هند، ایالات متحده و بسیاری از کشورها را تشکیل می‌دهد و تصور حذف این صنعت برای تعدادی از این کشورها حکم حذف صنعت نفت در کشور ما را دارد. در کشور ما برخلاف منابع قابل توجهی از سنگ‌های قیمتی، تاکنون عملیات اکتشافی سیستماتیک و اقدامات چشمگیری برای استخراج و فرآوری صورت نگرفته است و تنها اندکی به صورت خام مورد بهره‌برداری غیراقتصادی قرار گرفته است. فیروزه از سنگ‌های نیمه قیمتی است که استفاده از آن در ایران دوره باستان و بعد از آن در دوره اسلامی رواج بسیاری داشته است. این سنگ برای ساخت انواع آثار در حوزه هنرهای صنعتی به کار برده می‌شده است. بهترین نوع فیروزه را عمدتاً مربوط به ایران می‌دانند. رنگ زیبای سنگ فیروزه، موجب استفاده از آن برای ساخت زیورآلات شده است، از طرفی اعتقاداتی که از دوره باستان نسبت به رنگ فیروزه‌ای و سنگ فیروزه وجود داشت و نیز تشدید این اعتقادات در دوره اسلامی باعث شد تا این سنگ بسیار مورد توجه قرار گیرد. با استناد به منابع مکتوب در گذشته و نیز زیورآلات برجای مانده می‌توان به اهمیت و جایگاه این سنگ پی برد. در این مقاله سعی شده است. با مطالعه منابع مکتوب که شامل اشعار فارسی، کتاب‌هایی در خصوص شناخت کانی‌ها و همچنین سفرنامه‌های تاریخی و نیز نمونه‌های آثار برجای مانده از گذشته بتوان به جایگاه و اهمیت این سنگ از گذشته‌های دور تاکنون پی برد. روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای و میدانی و روش تحقیق تاریخی- توصیفی است.

واژگان کلیدی: سنگ‌های قیمتی، سنگ فیروزه، زیورآلات، رنگ فیروزه‌ای

^۱ طراح و گرافیست، دانش آموخته دانشگاه شهید چمران اهواز: ahmadebadati68@gmail.com

مقدمه:

به‌طور کلی نام گوهر یا سنگ‌های قیمتی (در فرهنگ گوهرشناسی منوچهر دانایی آمده است در سال‌های پیش جواهرشناسان الماس، یاقوت، مروارید و زمرد را به‌عنوان سنگ‌های قیمتی و بقیه را سنگ‌های نیمه قیمتی طبقه‌بندی می‌کردند. مشکلی که اینجا وجود دارد این است که الماسی را که شفاف نیست و یا پاقونی که رنگ خوش ندارد، جزو کدام یک از این دودسته باید طبقه‌بندی کرد؟» (منوچهر دانایی، ۱۳۸۳). بنابراین در کتب جدید به دلیل آن که سنگ‌های قیمتی و نیمه قیمتی به‌صورت یک طیف بوده و مرز مشخصی نداشته و نمی‌توان آن‌ها را به‌راحتی تفکیک نمود، واژه سنگ‌های نیمه قیمتی حذف‌شده و همه را جزو سنگ‌های قیمتی آورده‌اند) به‌طور معمول برای دست‌های از کانی‌ها به‌کار برده می‌شود که با داشتن برخی از ویژگی‌ها از سایر مواد معدنی و سنگ‌ها متمایز می‌شوند. از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به زیبا بی، دوام، کمیابی، مد و قابل حمل بودن اشاره کرد (ادیب، ۱۳۸۱).

به‌طوری‌که در روزگار قدیم زیبایی و کمیابی این کانی‌ها اهمیت آن‌ها را تا حدی بالا برده بود که مردم آن روزگار اعتقاد به قدرت‌هایی ماورایی مانند راز جوانی ابدی، طلسم‌های شفابخش و بخت و اقبال را برای هر یک از این کانی‌ها در اذهان خود داشتند. امروزه اگرچه این اعتقادات و باورها مردود به نظر می‌رسد ولی باید اعتراف نمود که صنعت استخراج و فرآوری سنگ‌های قیمتی و جواهرات، طلسم شفابخش اقتصاد بسیاری از کشورها شده و سهم مهمی از تجارت جهانی را به خود اختصاص داده است.

بدون شک اگر قرار است شعار استقلال، خودکفایی و رهایی از صادرات تک‌محصولی نفت تحقق یابد، راهی جز شناخت تمامی امکانات و استعدادها، طراحی و برنامه‌ریزی، تلاش و مقاومت، برخورد اندیشه‌ها، تدبیر و ایمان به خود وجود ندارد. با عنایتی که خداوند سبحان به میهن اسلامی از نظر ذخایر و تنوع مواد معدنی و به‌ویژه سنگ‌های قیمتی گوناگون داشته است، ایران می‌تواند یکی از کشورهای غنی معدنی از نظر انواع ذخایر سنگ‌های قیمتی به شمار می‌رود. در همین راستا، شایسته است با بهره‌گیری از کلیه امکانات بالقوه، ذخایر سنگ‌های قیمتی را شناسایی، اکتشاف و بر اساس یک برنامه مدون، بهره‌برداری کرده و با توسعه فرآوری و صنعت آن در راه بهبود و شکوفایی فرا چه بیشتر اقتصاد جامعه کوشید.

مطالعه بازار

امروزه استخراج، فرآوری و صادرات سنگ‌های قیمتی بخش مهمی از اقتصاد کشورهایی چون برزیل، کلمبیا، آفریقای جنوبی، استرالیا، برمه، سریلانکا، تایلند، چین، هند، کشورهای اروپایی، ایالات‌متحده و بسیاری از کشورها را تشکیل می‌دهد. به صورتی که تصور حذف این صنعت برای تعدادی از این کشورها حکم حذف صنعت نفت در کشور ما را دارد بر اساس آمار ارائه‌شده از سوی بانک جهانی و مراکز اقتصادی بین‌المللی حجم تجارت فرش در تمام دنیا میانگینی بین ۲ تا ۴ میلیارد دلار را به خود اختصاص داده است که حاکی از اهمیت جایگاه تجارت سنگ‌های قیمتی در تجارت جهانی است. به گزارش شورای بین‌المللی طلا حجم مبادلات صنعت طلا در جهان بیش از ۳۲۰ میلیارد دلار و تجارت جواهرات بیش از ۶۰۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۵ بوده است

بزرگ‌ترین واردکنندگان سنگ‌های قیمتی در جهان به ترتیب ایالات‌متحده آمریکا، ملل متحد اروپا و ژاپن هستند که حدود ۷۰-۸۰ درصد واردات را در جهان به خود اختصاص می‌دهند. بزرگ‌ترین صادرکنندگان سنگ‌های قیمتی دنیا نیز سه کشور آسیایی هنگ‌کنگ، تایلند و هند هستند (Colored-stone.com, ۲۰۰۸)

بازار سنگ‌های قیمتی ایران

اولین آمار موجود در این زمینه مربوط به سال ۱۳۸۰ است که طبق برآورد برخی از کارشناسان ۴۵ میلیون دلار گردش مالی در زمینه همه سنگ‌های قیمتی بوده است که از این میزان ۷۰ درصد مربوط به الماس، یاقوت، زمرد و ۳۰ درصد مربوط به دیگر سنگ‌های قیمتی بوده است. اما با توجه به تعداد ۷۰ هزار واحد صنفی طلا و جواهرفروشی کشور که از این میزان ۵/۲ درصد به صورت حرفه‌ای و مستقیم مرتبط با تجارت سنگ‌های قیمتی هستند (یعنی ۱۷۵۰ واحد تجاری و بازرگانی)، تجارت روزانه هر واحد را به طور مستقل در امر سنگ‌های قیمتی ۵۰۰ دلار ارزیابی می‌نمایند. در طول یک سال ۳۱۵ میلیون دلار گردش مالی داخلی در امر سنگ‌های قیمتی وجود داشته که از این میزان بالغ بر ۷۰ درصد واردات غیررسمی و ۳۰ درصد از منابع و معادن داخلی برآورد شده است (International) اختلاف رقم ۴۵ میلیون دلار تا ۳۱۵ میلیون دلار در سال را می‌توان ناشی از نبودن سلسله قوانین موضوع تجارتی بازرگانی، نبودن سیستم متمرکز کارشناسی ارزیابی، عدم تقویم و تسجیل سنگ‌های قیمتی، نبودن آمار و گزارش رسمی و متولی آمار مربوطه در کشور دانست. بنا به همین دلایل آمار رسمی از میزان واردات و صادرات در کشور وجود ندارد. با این وجود در یک بررسی و مجموعه بازدیدهایی که در سطح کشور به عمل آمد حکایت از واردات قابل توجه این سنگ‌ها به ویژه الماس، زمرد و یاقوت به ایران دارد. افزون بر این سنگ‌ها، انواع عقیق، همتایت، پشم و غیره به صورت‌های ساخته شده مانند انگشتر، تسبیح، نگین و نیز انواع فیروزه آمریکایی و لاجورد افغانستان به صورت خام از طریق قاچاق وارد می‌رود. طبق یک برآورد میزان واردات سالیانه سنگ‌های قیمتی ایران ۴۰۰ میلیون دلار برآورد شده است (Kashani, ۲۰۰۷).

بررسی مزیت نسبی توسعه صنعت سنگ‌های قیمتی در ایران

از آنجایی که هیچ کشوری نمی‌تواند تمامی نیازمندی‌های خود مانند کالا و خدمات را در داخل تولید کنند، بر این اساس کشورهای مختلف برای رسیدن به نوعی خودکفایی نسبی در تولید بخش قابل ملاحظه‌ای از نیازمندی‌های اساسی سعی می‌کنند فن‌آوری تولید برخی کالاها که دارای مزیت مطلق یا نسبی هستند را به دست آورده و آن‌ها را با بهترین کیفیت و کمترین هزینه در مقایسه با سایر کشورها تولید نمایند. بنابراین در تجارت بین‌المللی کشورهای صادرکننده کالاها یا خدماتی می‌شوند که بتوانند مزیت‌های خود را به رقابتی تبدیل نمایند. بنابراین در سرمایه‌گذاری برای ایجاد و توسعه هر صنعتی می‌بایست تمام عوامل تأثیرگذار در آن صنعت مدنظر قرار گیرد. در کشورهای توسعه‌یافته عامل اصلی ایجاد مزیت نسبی و پیشرفته‌ای فناورانه تولید انبوه و صادرات محصولات است. در کشورهای توسعه‌نیافته و در حال توسعه از نیروی انسانی و در مواردی از مواد اولیه و منابع طبیعی ارزان و فراوان برخوردار بوده اما در مقابل، در زمینه فن‌آوری و سرمایه کمبود دارند. در کشور ما با توجه به وجود منابع اولیه ارزان و نیروی کار مناسب، تولید و توسعه صنایع مبتنی بر منابع طبیعی دارای مزیت است. بر این اساس، برخلاف آنکه کشور ما در زمینه تولید مصنوعات سنگ‌های قیمتی با کیفیت قابل رقابت در بازارهای جهانی سابقه موفقی ندارد و از فن‌آوری پیشرفته نیز برخوردار نیست، بنابراین توسعه این صنعت در کشور دارای مزیت‌های قابل توجهی است که مهم‌ترین آن‌ها را به صورت زیر می‌توان برشمرد:

بر اساس گزارش پی‌جویی سنگ‌های قیمتی ایران و شواهد یافت شده بسیاری از سنگ‌های قیمتی مانند بسیاری از انواع عقیق‌ها و کوارتزها در ایران وجود دارد و جای امیدواری بسیاری است که در آینده بتوان ذخایری دیگر از آن‌ها را اکتشاف نمود (شیخی مقدم، ۱۳۷۸).

در نتیجه، قیمت تهیه مواد اولیه مورد نیاز برای تولید محصولات زینتی مناسب بوده و نیاز به واردات مواد خام از خارج را کاهش داده و می‌توان این مزیت را به مزیت رقابتی تبدیل نمود. البته واردات سنگ‌های قیمتی مختلف و متنوع می‌تواند در تنوع محصول و توسعه تولیدات در آینده تأثیر به‌سزایی داشته باشد.

- زمینه مذهبی مصرف مصنوعات سنگی در ایران و کشورهای اسلامی مزیت دیگری برای تولید این محصولات است. در مجموع استفاده از سنگ‌های عقیق قرمز، عقیق زرد، عقیق سفید، فیروزه، یاقوت قرمز، یاقوت کبود، جید و زبرجد (پریدوت) بسیار توصیه شده است. این سنگ‌ها به دلیل توصیه‌های مذهبی و علاقه مسلمانان به پیروی از توصیه‌های رهبران دینی و برخورداری از خواص مفید، افزون بر زیبایی آن‌ها، مورد توجه جدی مسلمانان قرار دارد. این امر در کشورهای اسلامی دوردست نیز صادق است. برای مثال سنگ‌های یاد شده در مالزی و اندونزی نیز طرفداران بسیاری دارد. *۱۷. در حال حاضر بخشی از تسبیح‌های سنگی وارداتی به عربستان از چین و تایلند وارد می‌شود. این در حالی است که به دلایل مختلف امکان رقابت برای ما جهت ورود به بازار کشورهای اسلامی آن‌هم برای محصولاتی که جنبه مذهبی دارند به نحو مطلوب‌تری فراهم است. (قال امیرالمؤمنین (ع): صلاة رکعتین بفص عقیق تعدل الف رکعة بغیره. امیرالمؤمنین (ع) فرمودند: دو رکعت نماز با انگشتری عقیق برابر است با هزار رکعت بدون آن (مجلسی، بحار الانوار). در خصوص استفاده از سنگ‌های قیمتی نیز آشنایی مصرف‌کنندگان ایران و منطقه به‌طور عمده محدود به الماس، یاقوت قرمز، یاقوت کبود و زمرد است. اما در صورتی که سنگ‌های دیگر نیز به خوبی به بازار معرفی و عرضه شوند و دستگاهی برای تعیین ارزش و تحصیل اطمینان از قیمت فروش ایجاد شود، جایگاه خوبی برای مصرف دیگر سنگ‌ها مانند دمانوبید، یاقوت‌های رنگی و بعضی از انواع جید در ایران و منطقه حاصل خواهد شد.

بسیاری از این‌گونه محصولات نیازمند طراحی هنرمندانه، ابتکار، خلاقیت و ظرافت است. سوابق فرهنگی و هنری هنرمندان و طراحان در کشور ما نشان می‌دهد که در این زمینه قدرت رقابت خوبی وجود دارد و تولید محصولات بالا می‌تواند زمینه خوبی را برای به ظهور رساندن این مزیت و توانمندی ایرانیان فراهم نماید.

نیروی کار مناسب و وجود جوانان تحصیل کرده و جویای کار در کشور نیز از مزیت‌های دیگر توسعه این صنعت به شمار می‌آید در نهایت می‌توان نتیجه‌گیری کرد که جاذبه استفاده از این سنگ‌ها در ایران و منطقه قابل توجه است و بخشی از سبد خرید هر مصرف‌کننده را تشکیل می‌دهند. به‌ویژه در بسیاری از کشورهای اسلامی که مردم از قدرت خرید مناسبی برخوردار هستند، می‌توان با یک برنامه‌ریزی موفق بازاریابی، از پتانسیل‌های فرهنگی موجود برای توسعه بازار استفاده مناسب نمود.

کاربرد سنگ فیروزه در زیورآلات ایرانی

فیروزه از سنگ‌های نیمه قیمتی است که استفاده از آن در ایران دوره باستان و بعد از آن در دوره اسلامی رواج بسیاری داشته است. این سنگ برای ساخت انواع آثار در حوزه هنرهای صناعی به کار برده می‌شده است. بهترین نوع فیروزه را عمدتاً مربوط به ایران می‌دانند.

رنگ زیبای سنگ فیروزه، موجب استفاده از آن برای ساخت زیورآلات شده است، از طرفی اعتقاداتی که از دوره باستان نسبت به رنگ فیروزه‌ای و سنگ فیروزه وجود داشت و نیز تشدید این اعتقادات در دوره اسلامی باعث شد تا این سنگ بسیار مورد توجه قرار گیرد. با استناد به منابع مکتوب در گذشته و نیز زیورآلات برجای مانده می‌توان به اهمیت و جایگاه این سنگ پی برد. در این مقاله سعی شده است با مطالعه منابع مکتوب که شامل اشعار فارسی، کتاب‌هایی در خصوص شناخت کانی‌ها و همچنین سفرنامه‌های تاریخی و نیز نمونه‌های آثار برجای مانده از گذشته بتوان به جایگاه و اهمیت این سنگ از گذشته‌های دور تاکنون پی برد. روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای و میدانی و روش تحقیق تاریخی - توصیفی است.

کاربرد سنگ فیروزه

در زیورآلات ایرانی علاقه و زیبایی بشر به رنگ‌ها باعث گردید که همواره اشیایی را که دارای رنگ‌های طبیعی هستند اهمیت ویژه‌ای داشته باشد. سنگ‌ها با داشتن رنگ‌های مختلف و متنوع از گذشته‌های بسیار دور مورد توجه قرار گرفته است. بشر با سوراخ کردن سنگ‌ها و آویزان کردن آن به‌عنوان گردنبند، میل آراستن خود را از این طریق ارضا می‌کرده است. زمانی که دانش بشر به مرحله پیشرفته‌تری رسید، با تراش سنگ‌ها توانست فرم‌های دلخواه خود را خلق کند. در هر جامعه‌ای بسته به اعتقادات مردم رنگ خاصی مورد توجه واقع شده است به‌عنوان مثال می‌توان به ارزش رنگ سبز و مفهوم قدسی آن در نزد مسلمانان و فیروزه‌ای نزد ایرانیان اشاره کرد، عموماً گنبد مساجد و امامزاده‌ها را با این دورنگ ساخته و محراب مساجد را با کاشی فیروزه‌ای تزیین می‌کنند. از این‌رو سنگ فیروزه جایگاه ویژه‌ای نزد ایرانیان مسلمان پیدا کرده است. در این تحقیق نمونه تصاویر جمع‌آوری شده مربوط به دوران مختلف اسلامی از آرشیو مجموعه‌داران شخصی توسط نگارنده گردآوری گردیده است.

ویژگی‌های سنگ فیروزه

فیروزه سنگی رسوبی است که در زبان لاتین با نام تورکواز^۱ شهرت یافته است، زیرا در ایام گذشته صادرات این سنگ از ایران به کشورهای اروپایی از طریق ترکیه صورت می‌گرفته است. نام فارسی آن منسوب به "فیروز" یکی از پادشاهان ایران باستان است،

«اما گران‌بهاترین و بارورترین کانی‌های ایران، معدن فیروزه است.

معدن اصلی آن در نیشابور خراسان و کوه میان هیرکانی و پارت که فیروزکوه نامیده می‌شود، می‌باشد. فیروزکوه تا دریای خزر چهار روز راه فاصله دارد. فیروز که یکی از شهریاران باستانی ایران بود، وقتی بر نواحی این کوه که پلین^۲ آن را قفقاز خوانده است، مسلط شد در آنجا چند شهر و قلعه و برج و بارو ساخت، و همه موفق به کشف و استخراج فیروزه شد که به نام خود او موسوم گردید، و فیروزه همان است که ما تورکواز می‌نامیم زیرا از ترکستان قدیم به اروپا صادر می‌شود» (شاردن، ۱۳۷۲: ۷۳۴)

مواد تشکیل‌دهنده این سنگ باعث به وجود آمدن رنگ‌های متنوع گردیده است، فیروزه به رنگ‌های آبی آسمانی، آبی مایل به سبز، سبز مایل به زرد، خاکستری مایل به سبز، آبی نیلی و آبی مایل به سفید وجود دارد. رنگ آبی آسمانی نوع مرغوب آن و سبز مایل به زرد نوع نامرغوب آن است.

«فیروزه یکی از اولین کانی‌های قیمتی استخراج شده بوده و به دلیل رنگ زیبایش بسیار ارزشمند است. رنگ آن از آبی آسمانی تا سبز، بسته به میزان آهن و مس موجود در آن تغییر می‌کند. سختی آن ۶ است و معمولاً به شکل توده‌ای ریز و کریستالی یافت می‌شود و غالباً به شکل لایه‌ای بارگه یا به صورت دانه‌های ریز و گرد است. سبک و بسیار شکننده بوده و بافتی صدفی دارد. برخی از انواع آن بسیار متخلخل هستند و بی‌رنگ می‌شوند یا ترک می‌خورند. بنابراین ممکن است به موم یا صمغ آغشته گردند تا شکلشان حفظ گردد.» (نقل با تصرف از توکلی بزاز، ۱۳۸۰: ۷۱)

در صورتی که میزان مس موجود در کانی زیاد باشد به رنگ آبی، در صورتی که آهن زیاد داشته باشد به رنگ سبز و در صورت وجود آلومینیم زیاد به رنگ سفید دیده می‌شود که به ترتیب ارزش آن کاهش می‌یابد یعنی رنگ آبی باارزش‌ترین نوع فیروزه است.

«ترکیب شیمیایی فیروزه اکسید آلومینیم ۳۶/۸۴٪، اکسید فسفر ۱۲/۳۴٪، اکسید مس ۹/۲۷٪، آب ۱۹/۴۷٪ و همین‌طور ناخالصی نیکل و منگنز هست. فیروزه دارای وزن مخصوص ۲/۶-۲/۸ و ضریب شکست ۱/۶۵-۱/۶۱ و سختی ۶-۵ است.» (همان)

فیروزه‌های که در منابع معدنی آمریکا و مکزیک یافت می‌شود از نظر رنگ سبزتر و بسیار متخلخل است که البته سریع‌تر از انواع دیگر آن کم‌رنگ می‌شود. این سنگ در روسیه، استرالیا، شیلی، انگلستان و ترکمنستان نیز یافت شده است. این سنگ بیشتر اوقات در رسوبات مس در محیط‌های بایر و نسبتاً کم آب یافت شده است. فیروزه در مکان‌هایی به وجود می‌آید که میزان مس موجود در منطقه بالا باشد، و یا گاهی بر اثر تأثیر محلول‌های سطحی مسدار بر روی سنگ‌های غنی از Al_2O_3 و غنی از فسفر و گاهی نیز بر اثر تأثیر محلول‌های سطحی مسدار، بر روی فسیل‌های استخوانی جانوران به وجود می‌آید.

«تا سال ۱۹۱۱ م. که بلورهای از جنس فیروزه در ایالت ویرجینیا در آمریکا یافت شد، تصور بر این بود که این کانی اصولاً دارای بلور نیست و به شکل Amorphous در طبیعت یافت می‌شود. در حرارت ۲۵۰ درجه سانتی‌گراد رنگ آبی فیروزه به رنگ سبز مات تبدیل می‌شود. تغییر رنگ در نگین فیروزه در نتیجه تابش نور آفتاب، تبخیر آب طبیعی موجود در فیروزه یا حتی در اثر مواد شیمیایی موجود در مواد آرایشی بانوان نیز به وجود می‌آید. جلا دادن نگین فیروزه باعث پررنگ‌تر شدن آن می‌شود. خلل و فرج طبیعی موجود در کانی فیروزه با تزریق روغن یا پارافین و یا مواد پلاستیک مایع پر می‌شود و فیروزه را سخت‌تر می‌گرداند» (ادیب، ۱۳۸۹: ۵۰۰)

بهترین نوع فیروزه را مربوط به نیشابور می‌دانند و نوع مرغوب آن به اسحاقی معروف است. نقل است که حضرت اسحاق (ع) این سنگ را از کوه مخصوصی در نیشابور یافته است.

«در کوه نیشابور هفت کانی واقع است که انواع هفتگانه‌ی فیروزه را از آن‌ها استخراج می‌کنند و بهترین آن‌ها کانی است، که خلف خلیل پدر اسرائیل صاحب‌نفس قدسی ابوالانبیا اسحق نبی (ع) اظهار و افشا آن نمود و آن کانی را اسحاقی و ابواسحاقی گویند» (محمد بن منصور، ۱۳۳۵: ۲۳)

«معدن فیروزه در چند موضع است اول به خراسان، در حدود نیشابور و در ترکستان به حدود ایلاق و بغزین و کرمان نیز باشد. و در چند موضع دیگر می‌نمایند. اما غیر نیشابوری همه بد باشد. و از معدن‌هایی که در نیشابور است بهترین معدن ابواسحاقی است و آن معروف، و مشهورترین معدن است و آن فیروزه‌ی صافی و رنگین است و با طراوت و بعد از آن فیروزه‌ی ازهری است و آن هم نیکو باشد و بعد از آن شیر بام بود و آن را سلیمانی خوانند» (طوسی، ۱۳۶۳: ۷۶)

راستی خاتم فیروزه‌ی ابواسحاقی خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود. (حافظ، ۱۳۶۲: ۱۰۷)

«مهر و موم هاست نوع دیگری فیروزه استخراج می‌شود که مثل فیروزه اصلی جوهردار و آبدار نیست و آن را فیروزه ینو می‌گویند تا از فیروزه‌ی اصیل باز شناخته شود؛ و یکی از نشانه‌هایش این است که رنگ خوش و درخشانش اندک زایل می‌شود». (شاردن، ۱۳۷۲: ۷۳۵).

تاریخچه استفاده از سنگ فیروزه

سابقه استفاده از این سنگ به دوران باستان برمی‌گردد، بر اساس مدارک موجود «هزاران سال پیش فراغنه مصر از معادن صحرای سینا فیروزه استخراج می‌کرده و در زیورآلات خود به کار می‌برده‌اند» (ruska, ۱۹۹۹, ۹۷۲) در مصر باستان علاوه بر کاربرد زیورآلات، سنگ آسیاب شده‌ی فیروزه به جهت رنگ آن، در ساخت مواد آرایشی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت.

«در ایام قدیم از حدود ۴۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح فیروزه برای ساختن مواد آرایشی، جواهرات و طلسم به مقدار زیاد مورد استفاده قرار می‌گرفت و بدین دلیل ذخایر شناخته‌شده آن زمان که در شبه‌جزیره سینا در مصر واقع بود، به سرعت رو به اتمام گذاشت» (ادیب، ۱۳۸۹: ۵۰۴)

فیروزه در ایران تاریخی چند هزارساله دارد. نمونه‌هایی که در اثر کاوش‌های باستان‌شناسی به دست آمده بر استفاده‌ی فیروزه به عنوان زینت در هزاره‌ی دوم قبل میلاد گواهی می‌دهد. در دوره‌ی ساسانیان، علاوه بر زینت‌آلات، انواع ظروف نیز برای دربار از فیروزه ساخته می‌شد.

«این سنگ در ایران باستان اخشایین^۳ نامیده می‌شده» (کنت، ۱۳۷۹: ۵۳۰) و «نمونه‌هایی که در اثر کاوش‌های باستان‌شناسی به دست آمده نشان می‌دهد که هزاره دوم قبل از میلاد در ایران به عنوان سنگ زینتی مورد استفاده قرار می‌گرفته است و از کتیبه بنیاد کاخ داریوش در شوش معلوم می‌گردد که از خوارزم برای زینت‌آلات کاخ آورده شده بود.» (زاوش، ۱۳۴۸: ۱۹۲)

در مروج الذهب^۴ در شرح مهر انگشتری‌هایی که انوشیروان از آن‌ها استفاده می‌کرد آمده است: «انوشیروان ۴ انگشتر داشت، یکی انگشتر خاص مالیات بود که نگین عقیق داشت و نقش آن عدالت بود انگشتری خاص املاک که نگین فیروزه داشت و نقش آن آبادی بود سومی انگشتری خاص مخارج بود که نگین یاقوت سرمه‌ای داشت و نقش آن تأمل بود و چهارمی انگشتری خاص بود که نگین یاقوت سرخ داشت چون آتش می‌درخشید و نقش آن امید بود.» (مسعودی، ۱۳۴۴: ۲۶۲)

در منابع مکتوب دوره‌های بعد نیز اشاراتی به اهمیت این سنگ در نزد شاهان و حکما شده است. زمانی که سلطان مسعود غزنوی، خواجه احمد میمندی را به وزارت انتخاب کرد،... «امیر مسعود، انگشتری پیروزه بر آن نگین نام امیر بر آنجا نبشته به دست خواجه داد و گفت: انگشتری ملک ماست به تو دادیم تا مقرر گردد که پس از فرمان ما، مثال‌های خواجه است.» (بیهقی، ۱۳۵۶: ۲۰۵)

سفرنامه‌ها منابع مکتوب و دقیقی هستند که اشاراتی به زندگی و آداب و رسوم ایرانیان و استفاده از این سنگ دارند. در یکی از این سفرنامه‌ها که مربوط به دوره قاجار است ذکر شده است «مرد ایرانی از زروزبور معمولاً ساعت جیبی زیبایی که در آن با فشار باز می‌شود، انگشتری با نگین فیروزه و یک انگشتر ساده‌تر از عقیق که بر روی آن چیزهایی به خط تصویری که بی‌شبهت به تعویذ نیست کنده‌اند، با خود دارد» (پولاک، ۱۳۶۸: ۱۱۳)

«بنجامین»^۵ که دوره قاجار در ایران سکنی داشته است، در سفرنامه‌اش به اهمیت این سنگ و معادن آن در ایران پرداخته است. وی فیروزه‌های ایران را دو نوع ذکر کرده است: «فیروزه‌های سبز کم‌رنگ و مایل به آبی که در جنوب استان کرمان استخراج می‌شود و ارزش آن‌ها کم است، قطعات درشت این فیروزه‌ها را حکاکی کرده و روی آن‌ها آیات و کلماتی از قرآن را حک می‌کنند و به عنوان زینت‌آلات به کار می‌برند. نوع مرغوب‌تر فیروزه از معادن خراسان واقع در نزدیکی نیشابور استخراج می‌شود. این معادن در اعماق زمین قرار دادند. فیروزه‌هایی که از این معادن استخراج می‌شوند، عالی‌ترین و مرغوب‌ترین فیروزه‌ی جهان به شمار می‌روند، درخشش خاصی دارند و رنگ آن‌ها از آبی آسمانی تیره تا آبی روشن و مایل به سبز است. هر قدر رنگ آبی آن‌ها تیره‌تر باشد، ارزش بیشتری در ایران برای آن‌ها قائل می‌شوند، ولی در اروپا رنگ‌های روشن آن طالب و خریدار بیشتری دارد. در یک فیروزه‌ی خوب و مرغوب عامل دیگری که غیر از رنگ باید در نظر گرفته شود صافی و خلوص آن است که بدون رگه و لکه باشد» (بنجامین، ۱۳۶۹: ۳۰۸)

تصویر ۱ - استفاده از سنگ فیروزه در زیورآلات مصریان باستان (www.wikipedia.org)

تصویر ۲ - مهر از جنس سنگ فیروزه با نقش حیوان - دوره ساسانی (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر ۳ - انگشتر فیروزه قرون اولیه اسلامی (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر ۴ - انگشتر نقره با نگین فیروزه - قرن ۳ تا ۶ه.ق (www.metmuseum.com)

تصویر ۵ - انگشتری طلا با سنگ کریستال و فیروزه (مجموعه خصوصی)

تصویر ۶ - انگشتر طلا با نگین فیروزه - سلجوقی (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

اعتقادات مربوط به سنگ فیروزه

اصولاً سنگ و مهره‌ها در نزد ایرانیان باستان ارج و مقام خاصی داشته و برای هر نوع آن خواصی می‌شناخته‌اند، به همین دلیل بر روی مهره‌هایی از سنگ‌های قیمتی، نقوشی به‌عنوان اورد و دعا و وضع ضرر و شر حک می‌کردند و به گردن می‌آویختند و یا به بازو می‌بستند. از گذشته‌های دور مردم ایران حکاکی بر روی سنگ‌های مختلفی نظیر لاجورد، سنگ آهن (خماین)، مرمر، سنگ گچ، حدید، یاقوت، لعل، فیروزه، یشم، انواع مختلف عقیق و فلزاتی چشم‌زخم و قدرت می‌داند. (بیرونی، ۱۳۷۴ : ۲۷۶).

همچنین در تنسوخ نامه‌ی ایلخانی ذکر شده است «دیدن فیروزه بر روشنائی چشم بیفزاید و داشتن فیروزه به فال نیکو دارند و گویند کسی که با خود دارد بر خصم (خویش) فیروزی یابد و رسم پادشاهان قدیم چنان بوده است که چون آفتاب به حمل شدی و سر سال نو بودی جواهر قیمتی حاضر کردند و در آن نگریستندی جهت فال نیکو. یاقوت و زمرد و روارید و فیروزه در قدها و شربت انداختندی و در این معنی میل به فیروزه بیشتر کردند» (طوسی، ۱۳۴۸ : ۷۹).

خیام نیز در کتاب نوروزنامه ضمن برشمردن خواص فیروزه معتقد است این سنگ برای دفع مضرت ترسیدن در خواب نیز خوب است (خیام، ۱۳۸۲ : ۴۷).

تا خاتم فیروزه مرا یار فرستاد فیروزیم از خاتمه کار فرستاد (فراهانی، ۱۳۱۲ : ۱۹۴)

این سنگ نه تنها در بین حکما و شعرا جایگاهی خاص داشته است، بلکه این اعتقادات به علت ریشه‌دار بودن در فرهنگ اسلامی و نظیر مفرغ، آهن، نقره، طلا، و... را تجربه کرده بودند.

در فرهنگ ایران سنگ فیروزه را مقدس می‌پنداشتند و آن را مظهر پاکی و خلوص می‌دانستند، بنابراین هر فردی قطع‌های فیروزه با خود ب همراه داشت. ظروف سلاطین، مهرهای حکومتی و دولتی با این سنگ ساخته می‌شد. تاج شاهان را نیز با این سنگ تزیین می‌کردند تا قدرت آسمانی این سنگ بر تاج منتقل شود. در خاورمیانه و ایران این باور وجود داشت که فیروزه از بروز حادثه و به‌ویژه از سقوط کردن از بلندی جلوگیری می‌کند.

فیروزه در اسلام نیز از سنگ‌های بااهمیت بوده و به‌طور خاص مورد توجه قرار گرفته است. در فضیلت استفاده از انگشتر فیروزه از حضرت امام جعفر صادق (ع) منقول است که «هر که انگشتر فیروزه در دست کند دستش فقیر نشود.» همچنین

از حضرت رسول (ص) منقول است که خداوند عالمیان می‌فرماید که من شرم می‌کنم از دستی که به سوی من بلند شود به دعا و در آن دست انگشتر فیروزه باشد و او را ناامید برگردانم « (مجلسی، بی‌تا: ۱۸ - ۱۹).

در بیشتر آثاری که درباره کانی‌شناسی و شناخت سنگ‌ها به چاپ رسیده است، به انواع فیروزه و خواص و ویژگی‌های آن اشاره شده و حتی اعتقادات و خواصی برای آن قائل گردیده‌اند. ابوریحان بیرونی در کتاب الجواهر فی الجواهر از قول جابر بن حیان صوفی، این سنگ را سنگ غلبه و ایرانی در بین مردم عامی هم راه یافته است. شواهد گوناگونی در سفرنامه‌های مستشرقان و کتب آداب و رسوم عامه وجود دارد که در اهمیت این سنگ سخن رانده‌اند.

«انگشتر فیروزه به نظر ایرانیان طلسمی است که خوشبختی می‌آورد، زیرا در کلمه فیروزه کنایه‌ای از بخت و اقبال نیز هست، همین‌که ستاره‌ی اقبال آن‌ها درخشان نباشد یا دچار تنگ‌خلقی باشد و یا هوا بگیرد، ایرانی انگشتری را به صورت مورب جلوی چشم نگاه می‌دارد و رنگ فیروزه از نظر او به منزله‌ی انعکاسی از رنگ آبی آسمان خواهد شد و وی را به یاد روزهای خوشی و شادی خواهد انداخت و به همین دلیل است که آندر انگشتری فیروزه‌ی خود را گرمی دارند. جواهرات بسیار سنگین را با فیروزه همراه نمی‌کنند. فیروزه در زیورآلات زنانه طلاکاری می‌شود، ولی برای مردان بیشتر با نقره آن را می‌سازند» (پولاک، ۱۳۶۸: ۱۱۳)

صادق هدایت در کتاب نیرنگ ستان که درباره عادات، اعتقادات و آداب و رسوم و خرافات ایرانیان است، از قول مردم عامی می‌گوید:

«فیروزه بختی می‌آورد و هر کس انگشتر فیروزه به دستش باشد سبب گشایش کارش می‌شود» (هدایت، ۲۵۳۶: ۸۰)
علاوه بر این، بنا بر اعتقادات عامه مردم امروزه رنگ فیروزه‌ای و نیز حتی نوع تقلبی این سنگ و خرمهره‌ها از نیروی جادویی برخوردار است به طوری که این اشیا و مهره‌ها به عنوان تعویذ و چشم‌زخم کاربرد دارد.

تصویر ۷ - انگشتر طلا با نگین فیروزه-سلجوقی (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر ۸ - انگشتر طلا با نگین عقیق و فیروزه- سلجوقی (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر - ۹ انگشتر طلا با نگین‌هایی از مروارید و سنگ فیروزه - سلجوقی (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)
تصویر - ۱۰ انگشتر طلا با سنگ فیروزه قرن ۱۵ و ۱۶ ه.ق. (www.metmuseum.com)

روانشناسان برای رنگ فیروزه‌ای نیز اهمیت بسیاری قایلند، آن‌ها معتقدند این رنگ «عمقی دارد که آدمی را به بی‌نهایت و به جهانی خیالی و دست‌نیافتنی می‌برد، روشن‌ترین و سردترین رنگ‌هاست و نیرویی آرامش‌بخش دارد، گرایش رنگ آبی به غوررسی موجب می‌شود که آن رنگ، ژرف‌ترین رنگ مایه‌ها از میان رنگ مایه‌ها باشد و قدرت تأثیر درونی و باطنش افزایش یابد» (دوبوکور، ۱۳۷۶ : ۱۲۱).

به کارگیری سنگ فیروزه در زیورات

استفاده از نگین فیروزه برای زیورات هم در میان شاهان و هم مردم عادی بسیار رایج بوده است، زیرا همراه داشتن آن را مایه پیروزی و سعادت می‌دانسته‌اند. در متون ادب فارسی مکرراً به زیورات استفاده‌شده از سنگ فیروزه اشاره شده است. «لوازم فراوانی از جنس این سنگ ذکر شده که عمدتاً به خاطر زیبایی و شکوه و گران‌قیمت بودن در دربار شاهان استفاده می‌شده‌اند، دقت در نمونه‌های گوناگون و مقایسه و بررسی آن‌ها نشان می‌دهد که رنگ خاص و شکوه و زیبایی این سنگ تنها علت برگزیده شدن آن برای اشیا خسروان و راه یافتن به دربار نبوده است؛ بلکه در تصورات دیرینه انسان باستانی پشت سنگ فیروزه و رنگ فیروزه‌ای نیرویی جادویی نهفته است که قدرت انجام کارهای گوناگونی دارد.» (رویانی، ۱۳۸۹ : ۱۲۲)

پیروزه نگین خاتم از انگشت به من داد یعنی که شود عاقبت کار تو پیروز (سوزنی، ۱۳۳۸ : ۳۷۵)
نشست اولین روز بر تخت عاج به تارک برآورده پیروزه تاج (نظامی، ۱۳۷۸، ج ۲ : ۱۳۸۱)
تصویر ۲ مهر دوره ساسانی از جنس فیروزه است که تصویر حیوان چهارپا بر روی آن حک گردیده است. عموماً در دوره پیش از اسلام مهرها دارای خط نبودند، بلکه توسط تصویر هویت خود را نشان می‌دادند. به علت حفظ و نگهداری از این مهرها کاربرد انگشتری و یا گردنبند نیز داشتند، به طوری که همیشه همراه شخص باشد تا علاوه بر مصون ماندن در موقع ضروری در دسترس باشد.

در تصویر شماره ۳ انگشتی نقره و سنگ فیروزه می‌باشد. نوشته حک شده بر روی انگشت آيات مبارکه سوره توحید می‌باشد که با خط کوفی بر سنگ فیروزه حک گردیده است. به نظر می‌رسد بنا بر نوع ساخت، انگشت مربوط به دوره قاجار است اما سنگ آن مربوط به قرون اولیه اسلامی است که بر روی رکاب دوره قاجار نصب گردیده است. به علت تماس زیاد این سنگ با محیط، رنگ آن سبز کمرنگ شده که در اصطلاح واژه "فیروزه مرده" به کار برده می‌شود.

تصویر ۴، انگشت ساده‌ای از جنس نقره است که با نگینی از سنگ سبز فیروزه مزین گردیده است. این انگشت در خراسان ساخته شده است. شکل ساده و بی آرایه این انگشت نشان‌دهنده تاریخ ساخت آن در قرون اولیه اسلامی است.

تصویر ۵ انگشتی طلا مربوط به دوره سلجوقی به وزن ۹/۴ گرم، ارتفاع ۲۳ میلی‌متر است. انگشت مخروطی شکل مزین با سنگ بلوره است. بر بلوره نقشی به خط کوفی و به صورت معکوس حک شده است: علی بن ... نگین با چهار زبانه نگه داشته شده و دو سنگ فیروزه‌ی کوچک سبز در دو طرف حلقه خودنمایی می‌کند.

نمونه‌های بی‌نظیری زیورآلات مربوط به عصر سلجوقی وجود دارد که با سنگ‌های زیبای فیروزه ایرانی ترصیع گردیده‌اند. ویژگی‌های خاص زیورآلات دوره سلجوقی استفاده از نقوش حک شده بر روی انگشت و نیز استفاده از چنگ به عنوان گیره و نگه‌دارنده سنگ و نگین می‌باشد. (تصاویر ۶ و ۷)

در مواردی حتی از سنگ فیروزه به عنوان نگین دان برای نگین به کار می‌رفته است. (تصویر ۸) در این انگشت که مربوط به دوره سلجوقی است، سنگ عقیق نگین اصلی انگشت می‌باشد و سنگ فیروزه کوچکی به عنوان نگین عقیق در وسط آن جای گرفته است.

علاوه بر انگشت از سنگ فیروزه برای دیگر زیورآلات نیز بهره جسته‌اند. در تصویر ۱۱ یک جفت گوشواره طلا که با مروارید و فیروزه مرصع گردیده است مشاهده می‌گردد. رنگ فیروزه‌ها در این گوشواره‌ها آبی و سبز است.

تصویر شماره ۱۲ انگشت زیبا و بی‌نظیری از جنس طلا است که بر روی بدنه آن با فن حکاکی نقوش گیاهی و عبارتهایی به همراه نام جلاله "الله" به کار رفته است. در این اثر از سنگ‌های آلی مروارید در طرفین و سنگ‌های آبی فیروزه استفاده گردیده است.

تصویر ۱۳ گردنبندی طلا مربوط به دوره قاجار است که در وسط از سنگ عقیق استفاده شده که بر روی آن صلوات بر ۱۴ معصوم حک گردیده است. در مرکز آن سنگ فیروزه آبی‌رنگ بدون رگه استفاده شده است و ۵ عدد مروارید از گردنبند آویزان گردیده که نشان‌های از ۵ تن آل عبا است.

تصویر- ۱۰ انگشتر طلا با سنگ فیروزه قرن ۵ و ۶ ه.ق (www.metmuseum.com)

تصویر- ۱۱ گوشواره طلا با سنگ‌های مروارید و فیروزه-قرن ۵ و ۶ ه.ق (www.metmuseum.com)

تصویر- ۱۲ انگشتر طلا با سنگ فیروزه و مروارید- قرن ۶ ه.ق (www.asia.si.edu)

تصویر- ۱۳ گردنبند طلا با سنگ‌های فیروزه، عقیق و مروارید- دوره قاجار (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر- ۱۴ بازوبند از جنس نقره با سنگ عقیق و فیروزه (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر- ۱۵ بازوبند از جنس نقره با سنگ عقیق و فیروزه (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر- ۱۶ شانه چوبی با تزییناتی از روکش طلا و سنگ فیروزه و عقیق، دوره قاجار (مجموعه خصوصی دکتر محفوظی)

تصویر ۱۴ بازوبندی مربوط به دوره قاجار است. این بازوبند نقره‌ای از سه تکه ساخته شده است که توسط قلاب‌هایی به هم متصل گردیده‌اند. بر روی سنگ عقیق طرفین که به رنگ زرد است، آیه "نصر من الله و فتح قریب" و سنگ عقیق حنایی وسط عبارت "افوض امری الی الله ان الله بصیر بالعباد" حک گردیده است. دورتادور سنگ‌های عقیق با سنگ‌های کوچک فیروزه آبی و سبزرنگ تزیین شده و از آیات حک شده بر روی بازوبند این چنین برمی آید که متعلق به پهلوانی بوده است که از پروردگار برای پیروزی و موفقیت مدد می جسته است.

تصویر ۱۵ نیز بازوبندی است مربوط به دوره قاجار شبیه تصویر شماره ۱۴ با این تفاوت که در سنگ عقیق وسط اسامی ۱۴ معصوم و در سنگ‌های طرفین عبارت "افوض امری الی الله ان الله بصیر بالعباد" حک گردیده است. و در دورتادور آن سنگ کوچک فیروزه قرار گرفته است که البته تعدادی از آن‌ها افتاده است. سنگ‌های مورد استفاده در این بازوبندها اعتقاد به خاصیت‌های این سنگ‌ها که شامل دفع چشم‌زخم و نیز نصرت و پیروزی و نیز حک آیاتی مرتبط با این موضوع است را به خوبی نشان داده است. سنگ فیروزه همواره به لحاظ زیبایی و جنبه اعتقادی به قدری مورد توجه بوده است که در ساخت سایر اشیاء نیز شاهد استفاده از آن هستیم. از جمله شانه‌ای مربوط به دوره قاجار که روی آن توسط نگین‌های کوچک فیروزه تزیین شده است.

صاحب این شانه، فیروزه را جهت فال نیک و فرخی که برای این سنگ قائل شده‌اند مورد استفاده قرار می‌داده است. (تصویر ۱۶)

تصویر ۱۴ بازوبندی مربوط به دوره قاجار است. این بازوبند نقره‌ای از سه‌تکه ساخته شده است که توسط قلاب‌هایی به هم متصل گردیده‌اند. بر روی سنگ عقیق طرفین که به رنگ زرد است، آیه "نصر من الله و فتح قریب" و سنگ عقیق حنایی وسط عبارت "افوض امری الی الله ان الله بصیر بالعباد" حک گردیده است. دورتادور سنگ‌های عقیق با سنگ‌های کوچک فیروزه آبی و سبزرنگ تزیین شده و از آیات حک شده بر روی بازوبند این چنین برمی‌آید که متعلق به پهلوانی بوده است که از پروردگار برای پیروزی و موفقیت مدد می‌جسته است.

تصویر ۱۵ نیز بازوبندی است مربوط به دوره قاجار شبیه تصویر شماره ۱۴ با این تفاوت که در سنگ عقیق وسط اسامی ۱۴ معصوم و در سنگ‌های طرفین عبارت "افوض امری الی الله ان الله بصیر بالعباد" حک گردیده است. و در دورتادور آن سنگ کوچک فیروزه قرار گرفته است که البته تعدادی از آن‌ها افتاده است.

سنگ‌های مورد استفاده در این بازوبندها اعتقاد به خاصیت‌های این سنگ‌ها که شامل دفع چشم‌زخم و نیز نصرت و پیروزی و نیز حک آیاتی مرتبط با این موضوع است را به‌خوبی نشان داده است.

سنگ فیروزه همواره به لحاظ زیبایی و جنبه اعتقادی به‌قدری مورد توجه بوده است که در ساخت سایر اشیا نیز شاهد استفاده از آن هستیم. از جمله شانه‌ای مربوط به دوره قاجار که روی آن توسط نگین‌های کوچک فیروزه تزیین شده است. صاحب این شانه، فیروزه را جهت فال نیک و فرخی که برای این سنگ قائل شده‌اند مورد استفاده قرار می‌داده است. (تصویر ۱۶).

نتیجه‌گیری

با بررسی و مطالعه روند تاریخی به‌کارگیری سنگ فیروزه در ساخت زیورآلات، لزوم مطالعه بر ویژگی‌های روان‌شناختی و سپس جایگاه آن در متون ادبی، اعتقادات ملی و مذهبی و باورهای عوام مشخص می‌گردد. با بررسی آثار به‌دست‌آمده و نیز با جستجو در میان متون مختلف ادبی و سفرنامه‌ها که از گذشته به یادگار مانده است، می‌توان نتیجه گرفت سنگ فیروزه از دوره باستان در نزد شاهان، حکما و مردم عادی از ارزش و جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. در دوره‌های بعد با ظهور دین مبین اسلام در ایران و احادیثی که به اهمیت سنگ فیروزه پرداخته شده است، استفاده از این سنگ بیش‌ازپیش رایج گردید. اعتقاداتی نظیر پیروزی، دفع چشم‌زخم و فال نیک و فرخی و... باعث شد که ایرانیان مسلمان از این سنگ در ساخت اشیا گوناگون بالاخص زیورآلات استفاده کنند. سنگ فیروزه به جهت رنگ خاص و متمایزش که از آن به‌عنوان رنگ ایرانی یاد می‌شود، همواره از شاخصه‌های هنر ایران به شمار می‌آید. این محبوبیت و اقبال در به‌کارگیری زیورآلات ایرانی همواره در طول تاریخ مشاهده می‌شود، تا جایی که هم‌اکنون نیز مورد توجه و علاقه جامعه معاصر است.

منابع

۱. ادیب، داریوش. «فرهنگ جامع جواهرشناسی (جهان جواهرات)»، چاپ اول، پازینه، تهران، ۱۳۸۹
۲. بنجامین، ایران و ایرانیان عصر ناصرالدین شاه، حسین کرد بچه، چاپ دوم، سازمان انتشارات جاویدان، تهران، ۱۳۶۹
۳. بیرونی، ابوریحان. «الجماهر فی الجواهر»، به کوشش یوسف الهادی، علمی و فرهنگی و میراث مکتوب، تهران، ۱۳۷۴
۴. بیهقی، ابوالفضل. «تاریخ بیهقی»، علی اکبر فیاض، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۵۶
۵. پولاک، یاکوب ادوارد. «سفرنامه پولاک (ایران و ایرانیان)»، کیکاووس جهاننداری، چاپ دوم، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، تهران، ۱۳۶۸
۶. توکلی بزاز، محمد. «گوهر ایران»، انوشه، تهران، ۱۳۸۰.
۷. حافظ، شمس‌الدین محمد. «دیوان حافظ»، به کوشش پرویز ناتل خانلری، خوارزمی، تهران، ۱۳۶۲
۸. خیام، عمر. «نوروزنامه»، مجتبی مینوی، چشمه، تهران، ۱۳۸۲
۹. دوبوکور، مونیک. «رمزهای زنده جان»، جلال ستاری، چاپ دوم، مرکز، تهران، ۱۳۷۶
۱۰. رویانی، وحید. «پیشینه اساطیری فیروزه در ادبیات فارسی»، تاریخ ادبیات، ۴۶، ۱۳۸۹
۱۱. زاوش، محمد. «کافی‌شناسی در ایران قدیم»، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۴۸
۱۲. سوزنی سمرقندی. «دیوان، به کوشش ناصرالدین شاه حسینی»، امیرکبیر، تهران، ۱۳۳۸
۱۳. شاردن، ژان. «سفرنامه شاردن»، اقبال یغمایی، جلد ۲، توس، تهران، ۱۳۷۲
۱۴. طوسی، خواجه‌نصیرالدین. «تنسوخ نامه»، به کوشش مدرس رضوی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۴۸
۱۵. فراهانی، ادیب‌الممالک. «دیوان»، به کوشش وحید دستگردی، ارمغان، تهران، ۱۳۱۲
۱۶. کنت، رولاند، ج. «فارسی باستان»، سعید عریان، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۹
۱۷. مجلسی، محمدباقر. «حلیه المتقین»، نشر فراهانی، تهران، بی تا
۱۸. محمد بن منصور. «گوهر نامه»، مصحح منوچهر ستوده، نشریه فرهنگ ایران زمین، شماره ۴، ۱۳۳۵
۱۹. مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین. «مروج الذهب و معادن الجواهر»، ابوالقاسم پاینده، جلد ۱، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۴۴.
۲۰. نظامی گنجوی. «کلیات»، به کوشش وحید دستگردی، چاپ سوم، نشر علم، تهران، ۱۳۷۸
۲۱. هدایت، صادق. «نیرنگستان»، چاپ دوم، امیرکبیر، تهران، ۲۵۳۶
۲۲. Ruska.J,Plessner.M,Firuzadj,Edited by P.J.Bearman,Brill Publications. (۱۹۹۹)

۲۳. فهرست منابع اینترنتی

asia.si.edu

metmusuem.com

wikipedia.org

فصلنامه علوم زیست محیطی و دانش جغرافیا، دوره ۱، شماره ۱، زمستان ۱۴۰۰

<http://www.geo2.ir>

Application of Ornamental Gems in Iranian Jewelry (Case Study Turquoise Stone)

Abstract

Precious stones are one of the world's leading sources of income and employment, which has the potential to generate significant added value. Today, the mining, processing and exporting of precious stones constitute an important part of the economies of countries such as South Africa, Burma, Thailand, China, India, the United States and many countries, and the idea of eliminating this industry for some of these countries is the decree eliminating the oil industry in the country. Unlike significant sources of precious stones in our country, there have not been systematic exploratory operations and significant measures for extraction and processing so far, and only slightly used as non-economic raw materials. Firoozeh is a semi-precious stone used in ancient Iran and beyond. In the Islamic era, many have been prevalent. This stone has been used to make all kinds of works in the field of synthetic arts. The best turquoise type is mainly related to Iran. The beautiful color of turquoise stone has been used to make ornaments, while the beliefs of the ancient times about the color of turquoise and turquoise rock, as well as the intensification of these beliefs during the Islamic period, made this stone very much noticeable. According to the written sources of the past, as well as the adornments of the remnants, the significance and significance of this stone can be understood. This article has been tried. By studying written sources that include Persian poetry, books on mineralogy, as well as historical travel histories, as well as examples of works from the past, one can see the significance of this stone from the past to the present. The method of data collection is library and field research and historical-descriptive research method.

Key words: Precious stones, turquoise stone, jewelry, turquoise color